

ביאורים

אם נתור אחר סימני כניעה בקרב הנבראים, נראה שהם באים לידי ביטוי במספר אופנים. יש שנמצאם אצל עובד ה' הנכנע לקונו, יש ונזהה אותם בעני הנכנע לתומכו העשיר או בהתנהגות עבד כלפי אדונו ויש והכניעה תשתקף בשוטים ובפשוטים מבני האדם הסובלים נזקים מבלי לדחותם. בכל המקומות הללו נזהה את סימני הכניעה. אמנם על אף הדמיון, יש לחלקם לשלושה סוגים:

הסוג הראשון: קבלת הנזק עקב סכלות וחסרון דעת, והיא כניעה מגונה.

הסוג השני: כניעת אדם לחברו שסדרי העולם הניחוהו בעמדת עליונות ביחס אליו, והיא כניעה אפשרית או כשרה.

הסוג השלישי: כניעה לקב"ה, היא הכניעה המחויבת בכל עת.

הסוג הראשון יופיע בסכלים מבני האדם. אנו נראה אותם סובלים את הנזקים הבאים עליהם, כגון תנודות הטבע: חום, קור, גשם ושמשי קופחת, ללא ניסיון להימנע מכך. הסיבה שהם מקבלים זאת אינה משום שקנו את מעלת הכניעה, אלא מפני שאין להם את הדעת לשנות את המצב. האדם, נזר הבריאה, קיבל את מעלת השכל, וביכולתו לתקן ולשפר את מצבו. הסובל היזק באופן הזה, אין בו מעלה אלא חסרון רב.

סוג הכניעה השני, מעוגן בסדרים החברתיים בין בני האדם. תלמיד ורבו, עני ועשיר, אסיר וסוהר, הראשון נכנע תחת חברו, אם מפני תלותו בו, אם מפני שליטתו עליו או חובו כלפיו וכד'. הכניעה הנובעת מהימצאות במצבים כאלה, אינה המדרגה הגבוהה של הענווה, אינה כוללת את כל הנבראים וכמו כן תלויה מאוד בזמן ובמקום. אמנם רבנו בחיי כותב שהיא מידה נכונה ונאותה, וכפי שנראה בפרק הבא, בכוחה להוביל לכניעה האמיתית ע"י תחושת השפלות וההכרות עם ארעיות העולם הזה, המביאה את האדם להכרה יסודית בערכו.

הסוג השלישי הינו הכניעה לקב"ה. חובת כניעה זו מקיפה היא את הכל. כל נברא ונברא חייב בה בכל רגע נתון ובכל מקום. לכניעה זו התכוון רבנו בחיי בשער זה. הכניעה לקב"ה כפי שנראה, באה לידי ביטוי גם ברובדי החול של החיים, כמשא ומתן בין בני האדם. אמנם שורש הכל, הוא תחושת הכניעה לבורא, המקנה לאדם את היחס הנכון והמאוזן כלפי עצמו ואת העמידה הנכונה מול בוראו, המביאה להיותו רצוי לפני ה'.

הרחבות

ענווה ויראת ה'

ומי שעלתה בידו, אין רחוקה ממנו דרך קרבת אלהים. רבי פנחס בן יאיר במנותו את העליה ההדרגתית הנכונה בעבודת ה' אמר ש"ענווה מביאה לידי יראת חטא" [עבודה זרה כ:]. הירושלמי [שבת א, ג] מבסס זאת על הפסוק: "עקב ענווה יראת ה'" [משלי כב, ד] - בעקבות הענווה, באה יראת ה'. וכפי שמסביר המצודת דוד: "כי כשיכיר בשפלות עצמו, יגדיל רוממות המקום ותבוא בליבו יראת הרוממות" [שם].

בעל האורחות צדיקים מרחיב את הדברים עוד יותר: "הענווה היא סולם לעלות לדרכי הקב"ה, שנאמר: "ידרך ענוים במשפט, וילמד ענוים דרכו" [תהלים כה, ט] [שער הענווה].

מדברי הרב קוק מתבאר שקיימים יחסי גומלין בין הענווה ליראת ה' - לא רק הענווה מביאה להתקרבות לה', אלא גם ההתקרבות לה' מביאה לידי ענווה שלמה - "הענווה היא מחוברת עם השלמות הרוחנית: שכל מה שהאדם משיג יותר את העולם ואת החיים, את שכלולם הרוחני והחומרי, את הצרכים הרבים של הכלל ושל הפרט, אז הוא משיג את קוצר ידו, את עיוורון השגתו את מיעוט כח רצונו להיטיב, והוא נשפל ברוחו. והוא תמיד הולך ומתעלה על ידי חפצו הגדול להתקרב אל הטוב המוחלט" [מידות הראיה ענווה, ד]. ההתפתחות הרוחנית של האדם מפגישה אותו עם הצורך בתיקון ועילוי החיים מחד, ועם דלות כוחו ויכולתו העצמית לפעול מאידך, ומביאה אותו לידי ענווה.

פרק שני

אבל באור חלקי הפניעה הוא, שהפניעה תחלק לשלשה חלקים.

אחד מהם כולל את האדם ורבים ממיני בעלי חיים שאינם מדברים, והוא דלות הנפש, וסבלה ההזק אשר היתה יכולה לדחותו, מפני סכלותה° באפני דחיתו. וזה יהיה מן הכסילים שבבני אדם ועמי הארץ, מפני מעוט ידיעתם וחלישת הפרתם את נפשיותם וערכיהם. וזה נקרא פניעה מדרגה ההספמה° בלבד, אבל על דרך האמת הוא דלות הנפש, ועורונה בסכלות הגוברת עליה מראות מה שיש בו תקנתה, כמו שאמר (איוב ז, ט): "כי לבם צפנת° משכל על כן לא תרומם".

אבל הפניעה היא אשר תהיה אחר רוממות הנפש והתנשאות מהשתתף עם הבהמות במדותן המגנות, וגבהותה מהדמות במדות פחותי בני אדם בירתון חכמה ויקרת נפש, וידיעה ברורה במדות הטובות והמגנות. וכאשר יהיה סמוך לזה° כניעת הנפש ושפלותה, אז תהיה מדה משפחת, אבל זולת זה איננה נכנסת במדות המשפחות ומעלות הנפש, אך במגנות שבהן, כי ענינה בזה כענין הבהמות.

והחלק השני, הפניעה לבני אדם, אם מפני משלם בו, כמו האסיר ביד אויבו והעבד ביד אדוניו, או לחסרונו להם° וגדל צרכו למה שיש אצלם, פשכיר לשוכרו, והרש לתומכו העשיר, והתלמיד לרבו, או לחוב ראוי° שאין האדם יכול לפרעו, והוא חיב להכנע ולהשפל לפני בעליו, כמו שכתוב (משלי כב, ז): "ועבד לזה לאיש מלוה", או לדעתו שהוא מקצר בעניני מוסרי העולם הזה והעולם הבא וסכלותו בדרך הישרה. וכאשר תמצא ידו נביא דורו או מורה צדק או קורא אל הדרך הטובה, ינעו לו וישפל לפניו, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ז, א): "גדולה שמושה יותר מלמוודה, שנאמר (מלכים ב, ג, יא): "אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו", אשר למד לא נאמר, אלא אשר יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמוודה". ואמר (שמות לג, א): "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל", ואמר החכם על כלל עם הארץ (משלי כב, ז): "ועבד לזה לאיש מלוה", "ועבד אויל לחכם לב" (משלי יא, כט).

והחלק הזה מחלקי הפניעה, ואם הוא° ראוי בטבע, איננו תדיר°, מפני שאינו כולל את כל המדברים, ולא ראוי בכל זמן ובכל מקום, כי האסיר כשיצא ממאסרו, והעבד כשיפדה את עצמו, והלוה כשיפרע את חובו, והתלמיד כשיאננו עם רבו, והרש כשיאננו עם עשיר, אינם חייבים להכנע להם ולהשפל ולשוח לפניהם.

והחלק השלישי, הפניעה לבורא יתברך, וחובתו כוללת כל המדברים, והם חייבים אליו בכל זמן ובכל מקום, ואליה היתה פונתו בשער הזה. והנכנע הוא הנקרא בספרי הקדש: ענו, ונבזה בעיניו, וצנוע, ודכא, ושפל רוח, ורוח נשברה, ונדכה, ורף לבב, ונכה רוח, ולב נשבר, ונפש שחה. ומה שנדבר בפניעה סתם, אין פונתו אלא החלק השלישי הזה, אשר היא המדרגה העליונה שבפניעה. ומי שעלתה בידו, אין רחוקה ממנו דרך קרבת אלהים. ולעמד לפניו, והיה מקבל ורצוי אצל הבורא, כמו שכתוב (תהלים נא, יט): "זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה".

סכלותה - חוסר דעת וחכמה איך לסלק את ההיזק. **מדרגה ההספמה** - הרגל לשון בני האדם לכנות הנהגה זו 'כניעה', אך זו לא המשמעות האמיתית של מידת 'הכניעה'. **צפנת** - העלמת, הסתרת. **סמוך לזה** - מצטרף לזה. **לחסרונו להם** - כניעה מתוך החיסרון שיש לאדם מול אחרים. **ראוי** - קיים אמיתי. **ואם הוא** - אע"פ שהוא. **תדיר** - רגיל, מצוי.